

holland festival '70

programma

38

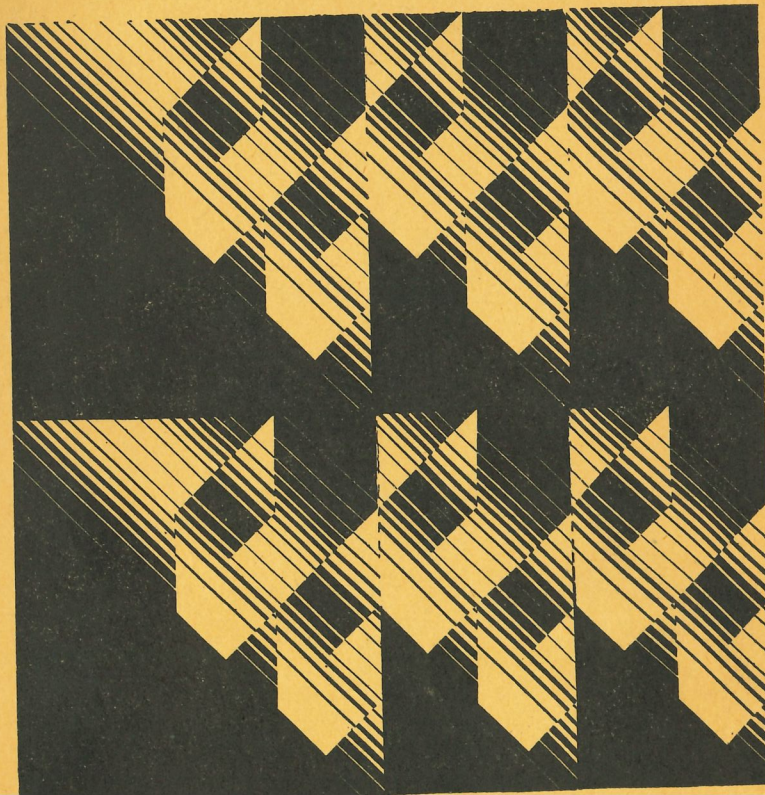
Luigi Nono

Actuele muziek

Amsterdam

Concertgebouw

30 juni 20.15 uur

Componist Luigi Nono
Muzikale leiding Luigi Nono
Medewerkers Marino Zuccheri
 G. Battista Merighi
Regie Floresta Krijn ter Braak
Technisch assistent Bob Logger
Solisten Myriam Acevedo
 Kadigia Bove
 Mary Lindsey
 Liliana Poli
 Gabriella Ravazzi
 Elena Vicini
 William O. Smith
 Umberto Troni
 Konrad Boehmer
 Floris Rommerts

Geluidsbanden 'Studio di Fonologia Musicale di Milano' van de 'Radiotelevisione Italiana, RAI' te Milaan

Geluidstechnici G. Battista Merighi
 Mario Zuccheri
 Jan Herman Verpoorten
 John van der Sluis

Klankregisseur Luigi Nono

programma

Y entonces comprendio *Voor vrouwenstemmen, koor, geluidsbanden, generatoren, filters en modulatoren*

korte pauze

A floresta e' jovem e cheja de vida *Voor geluidsbanden, klarinet, stemmen, kope, platen*

Teksten Giovanni Pirelli
Stemmen Kadigia Bove

Umberto Troni
 Elena Vicini

Sopraan Liliana Poli
Klarinet William O. Smith

pauze

Ricorda cosa ti hanno fatto in Auschwitz *Voor geluidsbanden*

korte pauze

Un volto, del mare / non consumiamo Marx *Voor stemmen en geluidsbanden*

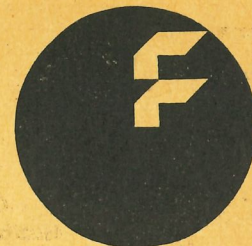
Tekst ('Mattino') Cesare Pavese
Stemmen Liliana Poli

Kadigia Bove
 Konrad Boehmer
 Floris Rommerts

Teksten Carlos Franqui
Sopranen Mary Lindsey

Gabriella Ravazzi
 Liliana Poli

Actrices Myriam Acevedo
 Kadigia Bove
 Elena Vicini

Y entonces comprendio' (En toen begreep hij)

Op teksten van Carlos Franqui, voor vrouwenstemmen, koor, geluidsbanden, frequentie-generator, filters en ringmodulator (1969-70)

Momenten van een magisch, legendarisch bestaan van de Cubaanse revolutionaire strijd, die ook bij mij begrip en waardering voor het nieuwe leven van het Cubaanse volk hebben gewekt: een gevolg zowel van mijn twee reizen naar Cuba als van mijn contact met de bruisende creativiteit van Carlos Franqui, de Cubaanse revolutionaire dichter. Mijn opdracht bij deze muziek is dan ook: 'A Ernesto 'Che' Guevara y a todos los companeros de las Sierras Maestras del mundo'.

Het materiaal van deze compositie is uitsluitend gebaseerd op de menselijke stem met tekst, op pure klanken in verschillende elektronische bewerkingen, zodat de doorlopende spil van de compositie daaruit ontstaat; alleen in het tweede gedeelte heb ik ook elektronisch- en metalen materiaal ingelast, en in de vijfde episode drie citaten uit 'Non consumiamo Marx' en de stem van Fidel terwijl hij de laatste aan hem gerichte brief van 'Che' Guevara voorleest. In de uitvoering schuiven drie akoestische lagen over elkaar heen: stemmen 'live' (de zes stemmen en een deel van het koor); - een deel van het koor, samen met frequenties van de generator, direct vermengd met filters en ringmodulator; - stemmen op geluidsbanden. Het aanvankelijke experimenteren, zoeken en het opnemen van de stemmen is steeds in volledige samenwerking geschied met de zes vertolkers en met de technicus Marino Zuccheri (verschillende technieken van het microfoongebruik). Daarna zijn we overgegaan tot experimenteren, selecteren, verwerken en monteren in de Elektronische studio van de RAI te Milaan.

Het gebruik van klank-kaatsers, speciaal ontworpen door de technicus Giovan Battista Merighi, maakt het mogelijk het mechanisch-statisch effect van de verspreidingsbronnen (luidsprekers) op te heffen en biedt ook gelegenheid tot een actuele toepassing van de ruimte-techniek in de vorm van 'verspreid opgestelde koren' en, in de weergave van de geluidsbanden, een beweeglijkheid die ruimtelijk steeds vrij is, maar technisch welgekozen en gericht. Keuze en gerichtheid hangen samen met de technische en expressieve uitgangspunten van de vijf onderdelen van de compositie, en juist die beweeglijkheid heeft daarin een belangrijk symbolisch aandeel.

Luigi Nono

a) Caballo como magia

Paard als magie.

La noche se alargaba intocable en la oscuridad.

El caballo corría blanco y negro hacia las hojas blancas suspendidas en lo oscuro.

El jinete nocturno del caballo blanco vestido de negro buscaba dos líneas que eran una sola.

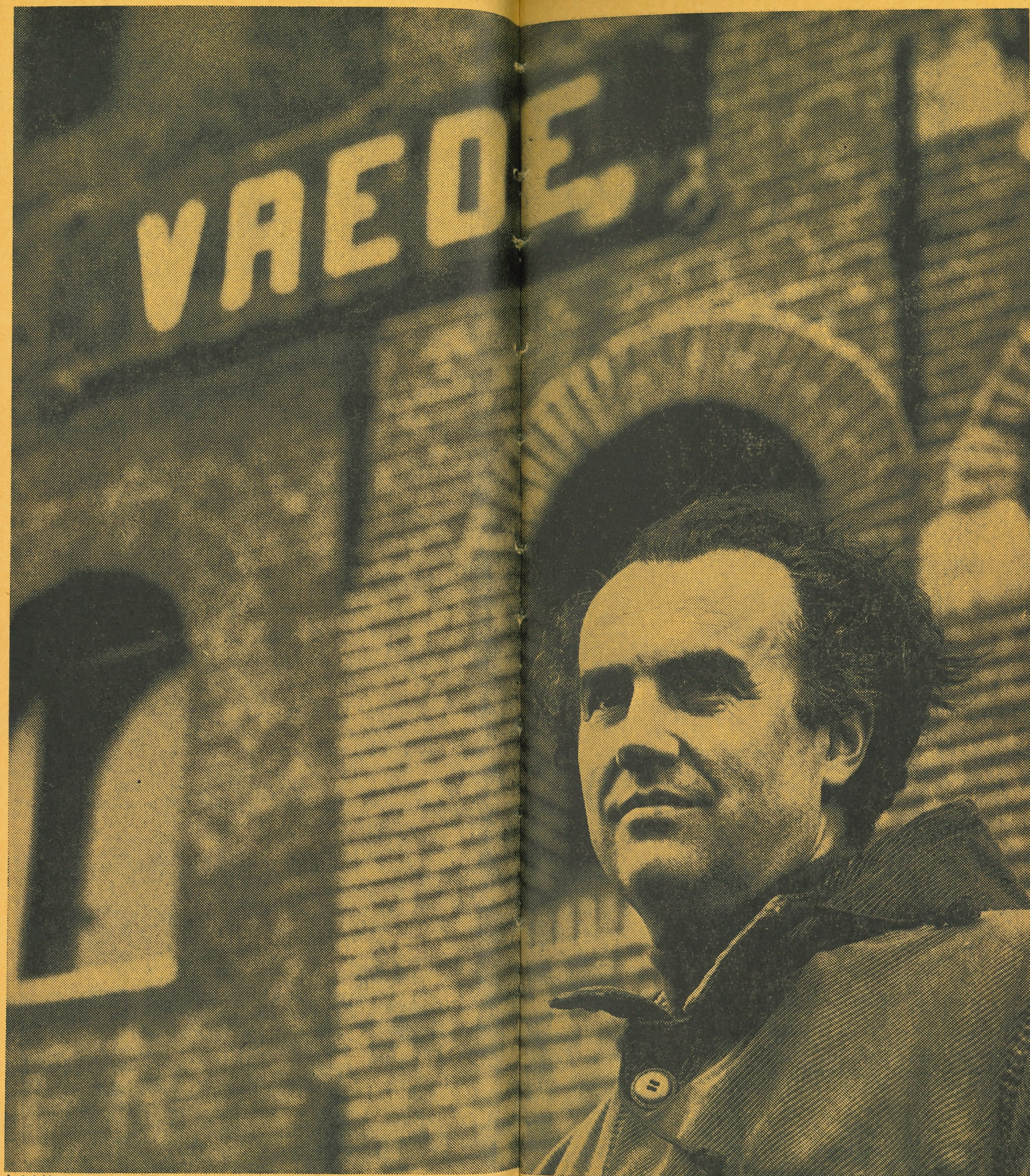
El caballo negro de jinete negro caminaba hacia el monte negro.

De nacht lengde, onaantastbaar in de duisternis.

Het paard rende, zwart en wit, naar de witte bladeren die in het duister hingen.

De nachtelijke ruiter van het witte paard in het zwart gekleed zocht naar twee lijnen, die één waren.

Het zwarte paard van de zwarte ruiter reed naar de zwarte berg.

Luigi Nono.

Actuele muziek

En el sonido silencioso del caballo blanco giraba en la oscuridad el jinete negro de caballo negro.

El caballo blanco en el círculo redondo marcado, giraba en dos patas fijo en el círculo negro.

El de caballo blanco no veía al del caballo negro.

El del caballo negro solo vió las vueltas redondas del caballo blanco parado en redondo.

Eran dos hombres a caballo, dos hombres y dos caballos y solo se veía un caballo blanco.

Marchaban el caballo blanco y el caballo negro sin que el jinete negro del caballo blanco viera al jinete negro del caballo negro que buscaba al hombre negro del caballo blanco.

El jinete negro del caballo blanco del árbol blanco en el círculo redondo del monte negro, volaba en la oscuridad redonda buscando al caballo negro de jinete negro.

Y desapareció el caballo blanco de jinete negro del círculo redondo y apareció en el camino negro del monte negro el caballo negro de jinete negro.

b) *El muro: Fusilamiento*

En el muro de piedra a la altura de un hombre la tela blanca sobresalía en el color negruzco de la piedra.

Cinco líneas horizontales a la altura de la cabeza de la piedra.

Cinco golpes secos, uno sólo, no cinco ni seis sino uno.

Sólo que el último, el sexto, fué apagado por el primero.

c) *Camilo en el aire – Camilo en el agua* (Camilo Cienfuegos)

(*Camilo en el aire*)

El ruido paso por encima de la cabeza, haciendo una espiral, cortando el aire hacia arriba.

In het stille geluid van het witte paard draaide in het duister de zwarte ruiter van het zwarte paard.

Het witte paard in de getekende ronde cirkel draaide op zijn twee voeten, vast in het zwarte cirkel.

De ruiter met het witte paard zag niet de ruiter met het zwarte paard.

De ruiter van het zwarte paard zag slechts de rondedans van het witte paard dat plotseling stopte.

Het waren twee mannen te paard, twee mannen en twee paarden, en men zag slechts een wit paard.

Het witte paard en het zwarte paard

liepen zonder dat de zwarte ruiter van het witte paard de zwarte ruiter van het zwarte paard zag, die zocht naar de zwarte man van het witte paard.

De zwarte ruiter van het witte paard van de witte boom in de ronde cirkel van de zwarte berg vloog door de omringende duisternis op zoek naar het zwarte paard van de zwarte ruiter.

En het witte paard van de zwarte ruiter verdween in de ronde cirkel en op de zwarte weg van de zwarte berg verscheen het zwarte paard van de zwarte ruiter.

De muur: Fusillade.

Op de stenen muur, op manshoogte stak de witte stof af tegen de zwarte steen.

Vijf doffe slagen, slechts één, noch vijf noch zes, slechts een. maar de laatste, de zesde, werd door de eerste uitgedoofd.

Camilo in de lucht – Camilo in het water (Camilo Cienfuegos)

(Camilo in de lucht)

Het geluid ging over het hoofd, spiraalsgewijs, de lucht naar boven toe snijdend.

El metal relumbraba tomando impulso, ascendiendo una vuelta tras otra.

Abajo se alteraron los ruidos colectivos.

Arriba sentía la necesidad de subir, marcando formas redondas, y más altas en el recorrido ascendente.

El sonido de hierro se fué alejando en el espacio.

Subiendo, subiendo en un vértigo que le ascendía poseído por la fuerza centrífutropica.

Abajo cesaron los ruidos.

Perdieron el ruido que ascendía.

Esperaron en silencio su descenso.

El tiempo pasó y el ruido no volvió más.

Y contaban de una vez que había descendido de arriba un hombre que se perdió abajo.

Y decían que el hombre que subía de abajo había desaparecido arriba en las alturas.

(*Camilo en el agua*)

No sabía si el azul era dos mares, el cielo dos azules, el blanco aire, el negro noche, bosque tierra lo oscuro.

Dió vueltas y más vueltas.

Ascendió y descendió.

Marcó 4 puntos cardinales y sólo encontró los mismos azules, oscuros, blancos, negros.

Nada concreto.

Y entonces comprendió.

Enfiló tomando altura jugando pensando que cuanto más alto iniciara la caída disfrutaría más antes de llegar abajo.

Se sumergen el hombre y el pájaro, riendo, en el espacio azul oscuro, de cabeza, profundamente.

Las barbas, el cuerpo, forman un remolino, de abajo-arriba, de lo profundo a la superficie.

Círculos se extienden dentro y sobre las aguas azules oscuras.

El aire va desapareciendo en el interior, la risa no se oye más

Het metaal schitterde, in voorbewegingen, hoger bij elke draai.

Beneden veranderden de collectieve geluiden.

Het geluid voelde de noodzaak om naar boven te stijgen, ronde vormen tekenend, hoger wordend naarmate ze stegen.

De klank van ijzer verdween in de ruimte.

Klimmend, klimmend in een duizeling die hem duwde, bezeten door centrifutropische kracht.

Beneden zwegen de geluiden.

Ze verloren het opstijgende geluid.

Ze wachtten in stilte tot het naar omlaag zou terugkomen.

De tijd vloog voorbij en het geluid keerde nimmer meer.

Ze vertelden dat eens van boven een man was gedaald die beneden verloren ging.

Ze vertelden dat de man die van beneden naar boven steeg, daar in de verre hoogte verdwenen was.

(*Camilo in het water*)

Hij wist niet, of dat blauw twee zeeën was, de lucht twee blauwen, het witte, de lucht, het zwarte de nacht, bos op aarde het duistere.

Hij draaide alsmal!

Steeg en daalde

Hij merkte 4 windstreken en vond slechts de zelfde blauwen.

Niets concreets.

Ten slotte, begreep hij.

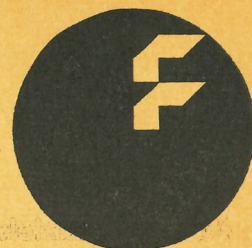
De hoogte inschietend speelde hij met het idee dat hoe hoger hij de val zou beginnen, hoe langer hij denkend zou genieten voor dat hij beneden kwam.

Man en vogel duiken onder, lachend diep in de donkere blauwe ruimte.

Baard en lichaam vormen een kolk van onder naar boven, van de diepte tot de oppervlakte.

Cirkels verspreiden zich in en boven de donkerblauwe wateren.

De lucht wordt schaars binnen in en men hoort geen lachen meer.

Actuele muziek

d) *Sonido en la noche*

Parecía el sonido de un violín metálico, tocando en el agua y las piedras, profundamente.

Con el viento y el silencio el sonido iba por el río, multiplicándose. Era un sonido de misterio, un sonido ocre con piedras, y su vibración extraña convocaba al pájaro que cantaba en la noche.

e) *La lucha*

Dió una vuelta en redondo, gifando fijo sobre el mismo sitio.

La segunda vez se abrió dando una vuelta más amplia y así la tercera en relación con la segunda, la cuarta con la quinta hasta llegar a la décima, redonda, siempre mayor. Al llegar al punto de partida, en vez de partir en redondo, partió recto, multiplicando la velocidad.

Después marchó pausado por una línea irregular, junto a líneas paralelas, rectas, cortadas por curvas, curvas atravesadas por rectas, metro a metro, punto a punto.

En cualquier lugar que nos sorprenda la muerte, bienvenida sea, siempre que ese, nuestro grito de guerra, haya llegado hasta un oído receptivo y otra mano se tienda para empunar nuestras armas y otro hombre se apresten a entonar los cantos luctuosos con tableteo de ametralladoras y nuevos gritos de guerra y de victoria.

Ernesto 'Che' Guevara
(uit de boodschap aan de
Tricontinentale)

Klank in de nacht.

Het leek wel de klanken van een metalen viool, diep onder water en stenen spelend.

De wind en de stilte vermenigvuldigen de klank langs de rivier. Het was een klank vol mysterie, oker met stenen, en de vogel riep de vreemde trilling op die in de nacht zong.

De strijd.

Hij liep in het rond, vast draaiend op dezelfde plek.

De tweede keer begon hij een bredere kring en ook een derde keer, in verband met de tweede, de vierde met de vijfde, tot dat hij aan de tiende kwam, rond, steeds breder. Toen hij bij het uitgangspunt kwam, in plaats van in de rondte te gaan, ging hij rechthoekig, de snelheid opvoerend.

Daarna liep hij rustig langs een onregelmatige lijn, langs lijnen die evenzijdig waren, recht, afgesneden door curven, curven die door rechten waren doorgesneden, meter voor meter, punt voor punt.

Op welke plek de dood ons moge verrassen, moet ze welkom zijn, mits onze oorlogskreet tot een ontvangend oor doordringt en een andere hand zich uitstrekt om onze wapenen te pakken, en andere mannen gereed zijn klagende liederen aan te heffen, bij het gekraak van de mitrailleurs, nieuwe kreten van oorlog en victorie.

Luigi Nono

Myriam Acevedo

Herinner wat ze jou in Auschwitz hebben aangedaan

liederen uit 'Het onderzoek' van Peter Weiss, voor geluidsband (1966)

- Lied uit het kamp*
- Lied van Lili Tofler's einde*
- Lied van de kans tot overleven*
(opgedragen aan Marino Zuccheri)

Geen fenomenologisch herinneringsbeeld maar een her-denken uit behoefte aan politiek bewust leven in de voortdurende strijd om alle concentratiekampen, alle rassen-getto's uit te bannen. Een zelfstandige compositie, die geen toneelopvoering vereist, hoewel ze gebaseerd is op het akoestisch materiaal (koren, instrumenten, elektronische verwerking) van de toneelmuziek voor de eerste opvoering van 'Het onderzoek', Berlijn 1965, regie van Erwin Piscator.

Koormateriaal: gebruik van niet door literaire tekst geladen taalklanken, die toch ondubbelzinnige tekens worden in hun verwerking en montage met elektronische en instrumentale materialen. Uitgangspunt daarbij is niet de beperkende pretentie van een puur technologische verrichting, maar de behoefte van de musicus zijn bijdrage te leveren aan de eigen tijd met een duidelijke keuze van taalgebruik, expressiemiddelen en ideologie.

Actuele muziek

(uit de toelichting van Luigi Pestalozza bij het programma van het XXXI Maggio Musicale 1969, pag. 3 en 4)

Wat betreft „HERINNER WAT ZE JOU IN AUSCHWITZ HEBBEN AANGEDAAN” is het raadzaam Nono zelf aan het woord te laten: ‘Toen Erwin Piscator mijn muzikale medewerking vroeg voor zijn mise-en-scène van de ‘Ermittlung’ van Peter Weiss voor de Freie Volksbuehne in Berlijn, gaf hij daarmee blijk van een juist inzicht in de verhouding muziek-toneel: wat het woord en de enscenering niet konden uitdrukken: de miljoenen doden in de concentratiekampen van de nazi’s, moest de muziek vertolken. Vandaar het optreden van koren die, in een autonome compositorische oplossing, ter afwisseling dienen van de liederen in de tekst, en een geheel eigen tempo en verloop hebben naast de toneelhandeling. Een ander, nieuw akoestisch element in de opbouw van de mise-en-scène. Aan die koren heb ik het materiaal ontleend van deze compositie, die volkomen onafhankelijk is van toneel-opvoeringen. Ik heb verschillende akoestische materialen gebruikt, allemaal vastgelegd op de band: kinderstemmen (van het koor van het Piccolo Teatro te Milaan); muzikale klanken en taalklanken van de Poolse sopraan Stefania Woytowitz; koren, instrumenten en oorspronkelijk materiaal dat speciaal voor dit doel elektrisch in de studio werd gemaakt. Na de voorbereiding en keuze van het materiaal komt de tweede fase, waarin de verwerking op verschillende manieren plaats vindt, door middel van het elektronische instrumentarium: onontbeerlijke fase voor onderzoek, studie en – natuurlijk – experimenten. Daarna komt de fase van de eigenlijke montage. Niet altijd ontwikkelen deze drie stadia zich na elkaar, vaak schuiven zij over elkaar heen. Dat is juist één van de meest opwindende kenmerken van het componeren procedé in een elektronische studio, ook door de mogelijkheid datgene wat men aan het maken is onmiddellijk te kunnen beluisteren en verifiëren. In deze koren heb ik onderzocht hoe men met louter muzikale klanken en taalklanken van de menselijke stem, ontdaan van elk betekenisdragend element van een literaire tekst, een expressieve geladenheid kan bereiken (en niet simpelweg een vorm-plezier), opnieuw duidend en precies, en misschien zelfs in sterker mate dan wat verankerd ligt in een reeds bestaande tekst’.

A floresta e' jovem e cheja de vida 1966
(Het woud is jong en bruisend van leven)

Voor geluidsbanden, klarinet, stemmen en koperplaten
Teksten bijeen gebracht door Giovanni Pirelli
Opgedragen aan het Nationale Bevrijdingsfront van Vietnam.

Dit werk is voor de eerste keer uitgevoerd in 1966 tijdens het 29ste Internationale Festival van Hedendaagse Muziek te Venetië.

Luigi Nono heeft hier gebruik gemaakt van uiterst heteroogeen klankmateriaal, en daarmee volkomen originele combinaties en relaties geschapen. Alleen bepaalde experimenten van Edgar Varèse en ‘La Fabbrica Illuminata’ van Nono zelf (1964) kunnen misschien beschouwd worden als voorboden van de nieuwe verhouding die hier gerealiseerd is tussen stemmen en instrumenten in ‘live’-uitvoering en op geluidsbanden.

holland festival '70

Kadigia Bove

Het akoestisch materiaal, dat is gekozen, verwerkt en gemonteerd voor de geluidsbanden, bestaat uit: 1) klarinettonen die met een nieuwe techniek geproduceerd worden door William O. Smith; 2) gezongen passages door de sopraan Liliana Poli; 3) tonen die op verschillende manieren worden voortgebracht door koperplaten; 4) gedeelten met medewerking van het Living Theatre; 5) spreekstemmen.

Bij de opnamen heeft Nono twee technieken toegepast: a) het zowel simultaan als successievelijk gebruik van studios met een verschillende akoestiek (gewoon en met galm); b) het gebruik van beweeglijke en vaste condensatormicrofoons bij vaste en beweeglijke uitzending.

Ieder materiaal is vervolgens op nagenoeg autonome wijze direct verwerkt en gemonteerd op acht geluidsbanden in de elektronische studio van de RAI te Milaan. ‘Live’ hoort men de klarinet, de sopraan, de spreekstemmen en de koperplaten; elementen die, met uitzondering van de koperplaten, versterkt en in dynamische beweging gebracht worden door middel van microfoons en luidsprekers. Men lette vooral op het specifieke effect van de menselijke stem die door het plastisch gebruik van de microfoons van een nieuwe dimensie wordt voorzien.

Het is geen toeval dat Luigi Nono met concreet elektronisch materiaal, instrumenten, en/of stemmen is gaan werken vlak na ‘Intolleranza 1960’, m.a.w. na zijn contact met het theater. ‘Ricorda cosa ti hanno fatto in Auschwitz’ is ontstaan uit de toneelmuziek voor ‘Het onderzoek’ van Peter Weiss,

Actuele muziek

en 'Floresta' moet uitdrukkelijk gezien worden in het licht van een theaterstudie. Toch gaat het hier om werken die om twee redenen autonoom zijn: omdat ze een op zichzelf staand afgerond geheel vormen en geen figuratieve hulpmiddelen behoeven, ondanks hun gericht zijn op het theater. M.a.w. het compositorisch procedé zelf en de dynamiek van de klanken in de akoestische ruimte vormen de echte toneelruimte voor de muzikale handeling. Het toneelgegeven wordt opgeroepen door het suggereren van de ruimte. Vooral in 'Floresta' worden de solisten zodanig naar voren opgesteld dat hun muzikaal aandeel visueel wordt; in tegenstelling tot de koperplaten die zich als klankbarrière op de achtergrond van het podium bevinden. De minimale bewegingen van de uitvoerenden, de opstelling van de elektronische apparatuur, het spel van de buisvormige stellages waar de koperplaten op rusten, de lichten en de schijnwerpers achter op het podium en in de zaal, al deze elementen dragen er evenzeer toe bij toneel te suggereren. Zij ondersteunen immers datgene wat zich voltrekt in het ruimtelijk klankenspel, in de wisselwerking en de toneelachtige hantering van de geluidsbronnen. Deze laatste worden als volgt opgesteld: van de twee bandrecorders (met vier sporen) is de eerste verbonden met luidsprekers langs de coulissen en de tweede met luidsprekers rondom het publiek. Het geluid van de koperplaten wordt niet versterkt, maar wel verbonden met de aan deze platen ontleende materialen, die zijn verwerkt en vastgelegd op geluidsbanden. De klarinet, de sopraan en de spreekstemmen worden versterkt door een gelijk aantal microfoons die ook verbonden zijn met de luidsprekers rond het publiek. Zodoende verkrijgt men een rijk geschakeerde akoestische dimensie, die nu eens vóór de luisteraars geplaatst is en dan weer in versterkte vorm om hen heen.

Waarom deze scenische benadering? Om het totale audio-visuele apparaat in beweging te brengen, om geen enkel communicatiemiddel achterwege te laten. Maar wat wil de componist zeggen? Alles wat te maken heeft met ons persoonlijk betrokken zijn (of men wil of niet) bij het huidige conflict. Nono vertelt echter geen feiten of gebeurtenissen. Hij gebruikt ze om de vinger op de wond te leggen, om ze te belichten als voorbeelden van datgene waaraan hij als musicus, zeer persoonlijk, wil deelnemen: de geschiedenis van onze tijd en zijn voornaamste conflict. De codificatie van 'Escalation USA' en, als tegenstelling daarmee, de arbeider uit Bergamo die Marx citeert, en verder een gedeelte uit een redevoering van Castro, Loemoemba's afscheid van zijn vrouw, het gesprek van Van Troi met Quyen vlak voor de executie, woorden van guerrillastrijders uit Angola en Venezuela, van arbeiders van Fiat en Detroit en van een student uit Berkeley. Al deze elementen vormen één geheel dat de uiting is van een strijdprogram, dat bekeken wordt in de verschillende momenten van zijn theoretische- en praktische toepassing; bijv. de aanval, het terugtrekken, het krities onderzoek, het zich bevinden tussen de twee polen van de dood en de bevrijding van de mens. Zo manifesteert zich heel duidelijk het verantwoordelijkheidsgevoel van Nono als musicus tegenover en in de maatschappij. Geen vorm-oplossingen zonder meer, geen nieuwe taalmiddelen om de nieuwigheid van de taal zelf; wel een taal, technieken en vormen, een gericht zijn op het totale theater, die de oude schema's van het schouwburg- en concertritueel doorbreken; die zich zelfs richten tegen de instellingen waar toneel en muziek gebracht worden, hun maatschappelijke en ideologische doelstellingen omver werpen.

Luigi Pestalozza

Mary Lindsey

A Floresta Teksten voor stemmen (live)

- 1
Umberto Biellese reparatie-monteur uit de omgeving van Bergamo
uit een brief aan 'Vie Nuove', 1963 nr. 4

come diceva Marx siamo nelle preistoria	zoals Marx zei zitten we in de praeistorie
--	---
- 2
Fidel Castro uit zijn toespraak van 26/9/1963

sabemos que esta es una lucha entre pasado y futuro	we weten dat dit een gevecht is tussen verleden en toekomst
--	--
- 3
Franz Fanon uit 'La mort de Lumumba', in 'Afrique action' n. 19 van 20/2/1961

notre tort à nous est d'avoir cru que l'ennemi avait perdu sa nocivité sa combativité	onze fout is dat we gedacht hebben dat de vijand zijn schadelijke invloed, zijn strijdvaardigheid verloren had
---	--

Actuele muziek

4

Patrice Lumumba uit zijn laatste brief aan zijn vrouw Pauline in 'La pensée politique de Patrice Lumumba'
Edition Présence Africaine
Parijs 1963

ne me pleure pas ma compagne *treur niet om mij, vriendin*

5

Pedro Duno guerrillacommandant van het Venezuelaanse FALN uit een interview met A. Domingo in 'Monthly review' februari 1964

ma la lucha va ser larga muy larga *maar de strijd gaat lang heel lang duren*

6

Nguyen Van Troi Zuidvietnamese verzetsstrijder gefusilleerd te Saigon in 'De geschiedenis van Nguyen Van Troi in het verhaal van de jonge weduwe Phan Thi Quyen, opgetekend en geredigeerd door Tran Dind Van' uitgegeven/verzorgd door de provinciale federatie van de PCI (Partito Comunista Italiano) te Reggio Emilia / 1965

a	Quyen chung no bat anh	<i>Quyen ze hebben me gepakt</i>
b	roi sau anh se noi ro voi	<i>eens zul je het begrijpen</i>
c	em hieu anh ngay tu khi chung cong tay anh	<i>ik heb het begrepen op het moment dat ze je hebben gepakt</i>
d	chung no sap giet chong em	<i>ze gaan zo meteen je makker neerschieten</i>
e	em rang chiu dung lay vui len	<i>leer te leven in de vreugde</i>
f	hay de tol nhin lan nua dar nuoc cua roi	<i>laat me nog naar mijn land kijken</i>
g	to thuong no toi phai gam gao ten toi phai chui rua len nhung dua da man de giet con toi	<i>ik moet schreeuwen ik moet schelden op de woestelingen die hem hebben vermoord</i>

7

In 'tweede verklaring van Havana' / 4 februari 1962

porque ahora por los campos y las montanas de America por las faldas de sus sierras por sus llanuras y sus selvas entre la soledad o en el trafico de las ciudades o en las costas de los grandos oceanos y rios se empieza a estremecer esto mundo lleno de razones con los punos callentes

want nu op het land en op de bergen van Amerika langs de hellingen van de sierra's in de vlakten en in de wouden in de eenzaamheid of in het drukke verkeer van de steden aan de oevers van de grote oceanen en van de rivieren begint deze wereld volkomen terecht in beweging te komen zijn warme vuisten te tonen.

Luigi Nono

Liliana Poli

8

Gabriel guerrillastrijder van Angola / in 'Les Angolais' van R. Davezies Editions de minuit
Parijs 1965

nao poden queimar a floresta pois *ze kunnen het woud niet in brand steken omdat het jong is en bruisend van leven*
ela é jovem e cheja de vida

9

Anonieme arbeider van een fabriek te Detroit, Michigan in 'Workers battle automation, News and letters' van C. Denby
Detroit 1960

If the struggle does not begin here in the coal mines in the auto steel electrical industries there shall be no freedom

als de strijd niet hier begint in de kolenmijnen in de staalindustrie in de autofabrieken in de elektrische centrales, zal er nooit vrijheid zijn

Actuele muziek

10

Walter Zanoni, ex-arbeider van de Ost-Fiat
in 'Fiat confino' van A. Accornero
Edizioni 'Avanti'
Milaan 1959

*c'e stato chi ha tradito er zijn mensen geweest die verraad
hebben gepleegd*

11

Anonieme student van de Universiteit van Berkeley, California
in 'The new student revolt' van H. Draper
Grove press
New York 1963

is this all we can do? is dit alles wat we kunnen doen?

Teksten op geluidsband Amerika is in oorlog

Duizenden Vietnamezen omgekomen in de strijd tegen de Amerikanen voor hun recht op eigen vrijheid.

Amerika is honderd jaar bang geweest de negers stemrecht te geven en is nu bang het stemrecht aan de Zuid-Vietnamezen te geven. Amerika bombardeert verschroeit en martelt.

De Amerikaanse wereld is een wereld waarin de leugen waarheid wordt, waarin de oorlog vrijheid is, het verdriet vrede is en de moord een erkwestie is. (Uit de oproep van het Amerikaanse Comité voor het beëindigen van de oorlog in Vietnam - 16 oktober 1965 - in 'De toekomstige stad' n. 14, november 1965).

Escalation

Cold War

- 1 Ostensible Crisis
- 2 Political, Economic, and Diplomatic Gestures
- 3 Solemn and Formal Declarations

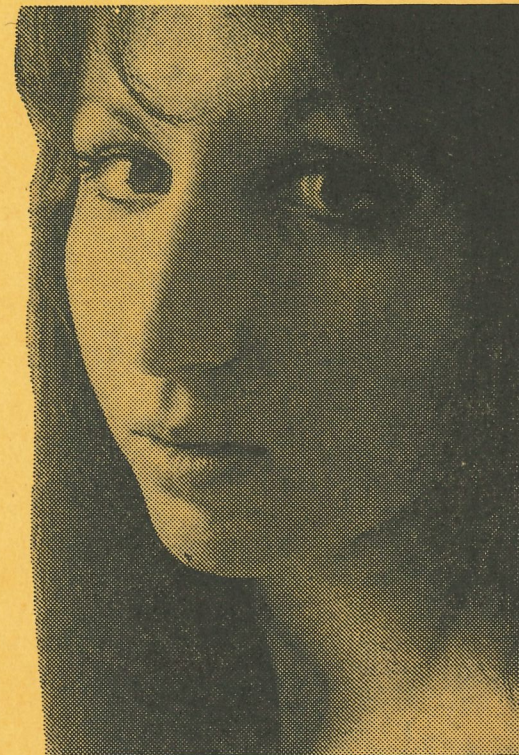
Don't-Rock-The-Boat Threshold

- 4 Hardening of Positions-Confrontation of Wills
- 5 Show of Force
- 6 Significant Mobilization
- 7 'Legal' Harassment-Retortions
- 8 Harassing Acts of Violence
- 9 Dramatic Military Confrontations

Nuclear-War-Is-Unthinkable Threshold

- 10 Provocative Breaking Off of Diplomatic Relations

holland festival '70

Gabriella Ravazzi

- 11 Super-Ready Status
- 12 Large Conventional War
- 13 Large Compound Escalation
- 14 Declaration of Limited Conventional War
- 15 Barely Nuclear War
- 16 Nuclear 'Ultimatums'
- 17 Limited Evacuation
- 18 Spectacular Show or Demonstration of Forces
- 19 'Justifiable' Counterforce Attack
- 20 'Peaceful' Worldwide Embargo or Blockade

No-Nuclear-Use Threshold

- 21 Local Nuclear War-Exemplary
- 22 Declaration of Limited Nuclear War
- 23 Local Nuclear War-Military
- 24 Unusual, Provocative, and Significant Countermeasures
- 25 Evacuation

Central-Sanctuary Threshold

- 26 Demonstration Attack on Zone of Interior

Actuele muziek

- 27 Exemplary Attack on Military Targets
- 28 Exemplary Attacks against Property
- 29 Exemplary Attacks on Population
- 30 Complete Evacuation
- 31 Reciprocal Reprisals

Central-War Threshold

- 32 Formal Declaration of 'General' War
- 33 Slow-Motion Counter-'Property' War
- 34 Slow Motion Counterforce War
- 35 Constrained Force Reduction Salvo
- 36 Constrained Disarming Attack
- 37 Counterforce-with-Avoidance Attack
- 38 Unmodified Counterforce Attack

City-Targeting Threshold

- 39 Slow-Motion Countercity War
- 40 Countervalue Salvo
- 41 Augmented Disarming Attack
- 42 Civilian Devastation Attack
- 43 Some Other Kind of Controlled General War
- 44 Spasm or Insensate War

Aftermaths

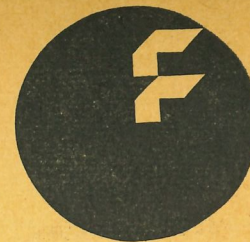
(deze tekst is te vinden in het blad 'Fortune' april 1965, artikel van Herman Kahn, specialist voor militaire zaken van het Ministerie van Defensie USA)

Een gelaat, van de zee Laten we Marx niet consumeren

geluidsbanden gemaakt in de Electronische Studio (Studio di Fonologia)
van de RAI te Milaan
Geluidstechnicus: Marino Zuccheri

Een gelaat, van de zee
voor stemmen en geluidsband – tekst van Cesare Pavese ('Mattino')

Laten we Marx niet consumeren
voor stem en geluidsband – teksten: naar leuzen op de muren van Parijs
(mei 1968) en naar documenten betreffende het verzet tegen de Biennale te
Venezia (juni 1968) – met 'live'-opnamen op straat gedurende de demon-
straties –.

Elena Vicini

Informatie over de structuur (Aantekeningen van Luigi Nono)

3 materialen voor de documentatie

- 1) het dichterlijk materiaal – Pavese: 'Mattino' – vrouw, zee, natuur, liefde
- 2) van de straat – Venetië, juni 1968 – boycot en verzet van studenten, arbeiders, intellectuelen tegen de Biennale – culturele instelling met commerciële inslag ter ondersteuning van monopolistische economische belangen (Montedison-Ciga) en van het regeringsgezag. Opnamen gemaakt door makker P. Penso uit Venetië.
- 3) politiek 'muren'-materiaal – 20 leuzen op de muren in Parijs – mei 1968 – strijd tegen de kapitalistische staat en de persoonsverheerlijking (de Gaulle). Menselijke situaties van de klassenstrijd in onze tijd, waarin het liefdesmotief naar Pavese een nieuw perspectief, een nieuwe betekenis en een nieuwe toepassing krijgt (Embrasse ton amour sans laisser ton fusil). Electronische compositietechniek gebaseerd op stemmen – opgenomen verwerkt gemonteerd – en ook 'live' – op oorspronkelijk elektronisch materiaal.

- 2 onderdelen van één enkele compositie:
a) Een gelaat, van de zee, b) Laten we Marx niet consumeren.

Actuele muziek

Versmolten in de techniek, in het materiaal, in de teksten, in de betekenis, in de waarneming, waardoor het niet mogelijk is één deel te horen en te begrijpen los van het ander; waardoor 'een gelaat, van de zee' nog eens verhelderd wordt door 'laten we Marx niet consumeren' (met een 'requiescat in pace' voor behoudende muziekestheten: muziek – niet muziek)
Een titel: Muziekmanifest No. 1.

om duidelijker de bedoeling van deze 'straat-muziek' aan te geven, voor een ander publiek, van de straat; voor een provocatie en een wakker schudden (Peter Schneider) van het bewustzijn, in de strijd op de straat; voor een nieuwe bijdrage geïnspireerd door de straatrellen van de klassestrijd.

Een opdracht: Aan Carlos Franqui, revolutionair Cubaanse dichter

Un volto, del mare

a) Mattino di Cesare Pavese

La finestra socchiusa contiene un volto sopra il campo del mare. I capelli vaghi accompagnano il tenero ritmo del mare. Non ci sono ricordi su questo viso.

Solo un'ombra fuggevole, come di nube.

L'ombra è umida e dolce come la sabbia di una cavità intatta, sotto il crepuscolo. Non ci sono ricordi.

Solo un sussurro che è la voce del mare fatta ricordo.

Nel crepuscolo l'acqua molle dell'alba s'imbeve di luce, rischiarata il viso.

Ogni giorno è un miracolo senza tempo, sotto il sole: una luce salsa l'impregna e un sapore di frutto marino vivo.

Non esiste ricordo su questo viso.

Non esiste parola che lo contenga o accomuni alle cose passate.

Ieri, dalla breve finestra è svanito come svanirà tra un istante, senza tristezza nè parole umane, sul campo del mare

Een gelaat, van de zee

Ochtend van Cesare Pavese

In het halfopen raam spiegelt een gelaat boven het veld van de zee. De vage lokken begeleiden het teder ritme van de zee. Er zijn geen herinneringen op dit gezicht.

Slechts een vluchtige schaduw, als van een wolk.

De schaduw is vochtig en zacht als het zand van een ongerepte holte, onder de schemering.

Er zijn geen herinneringen.

Alleen een murmelen – dat de stem is van de zee en die stem is herinnering. –

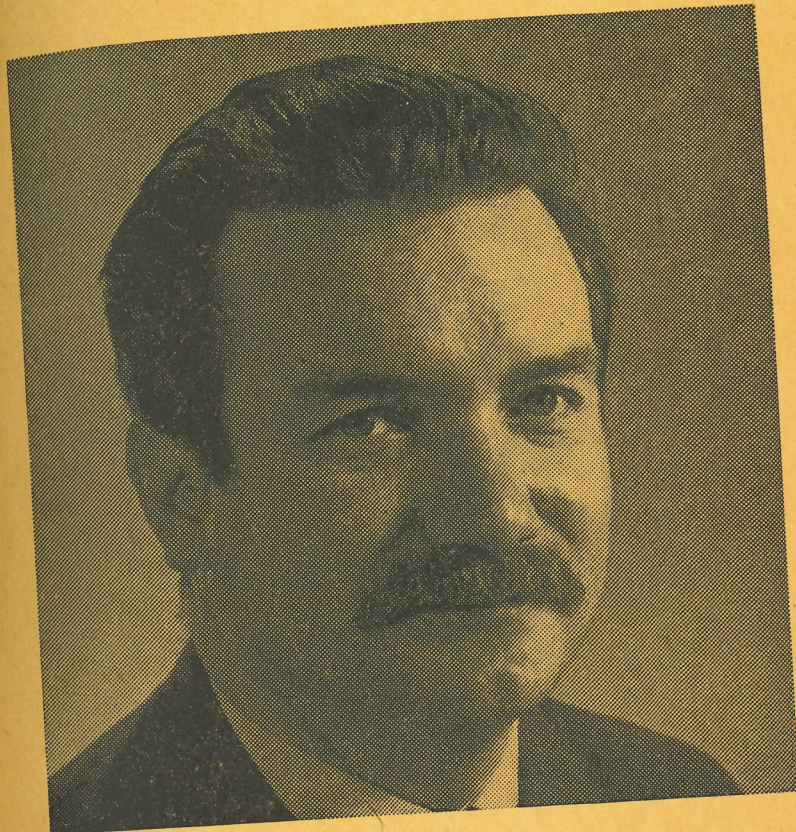
In de schemering zuigt het weke water van de dageraad zich vol van licht, legt een glans over het gelaat. Iedere dag is een tijdeloos wonder, – onder de zon: doortrokken van zilt licht en van de smaak van levend zeebanket.

Er bestaat geen herinnering op dit gezicht.

Er bestaat geen woord dat het omvat of het verbindt aan de voorbijge dingen.

Gisteren is het verdwenen uit het geringe raam zoals het binnen enkele ogenblikken gaat verdwijnen, zonder droefheid en zonder woorden van mensen, op het veld van de zee.

Luigi Nono

William O. Smith

Non consumiamo Marx

b) Dalle scritte di maggio sui muri di Parigi

- 1 Ouvres les fenêtres de votre coeur
- 2 Aimez-vous les uns sur les autres
- 3 Jeunes femmes rouges, toujours plus belles
- 4 Je t'aime! – Oh! dites-le avec des pavés!!!
- 5 Embrasse ton amour sans lâcher ton fusil
- 6 Plus je fais l'amour, plus j'ai envie de faire la révolution, plus je fais la révolution plus j'ai envie de faire l'amour.
- 7 Le vent se lève, il faut tenter de vivre

Laten we Marx niet consumeren

Naar de leuzen in mei op de muren van Parijs

Zet de ramen van uw hart open

Houdt van elkaar

Rode jonge vrouwen, steeds mooier

Ik hou van je! Ach, zeg het met straatstenen!

Omhelst je lief zonder je geweer weg te leggen.

Hoe meer ik de liefde bedrijf, des te meer heb ik zin de revolutie te bedrijven, hoe meer ik de revolutie bedrijf, des te meer heb ik zin de liefde te bedrijven.

Het gaat waaien, we moeten een poging doen te leven

Actuele muziek

8	L'imagination prend le pouvoir	<i>De verbeelding neemt de macht over</i>
9	La poésie est dans la rue	<i>De poëzie is op straat</i>
10	Dessous les pavés c'est la plage	<i>Onder de straatstenen ligt het strand</i>
11	Quand le doigt montre la lune
l'imbécile regarde le doigt	<i>Wanneer de vinger naar de maan
wijst, kijkt de stommeling naar de
vinger</i>
12	Ici, on spontanée	<i>Hier spontaan men</i>
13	Ne consommons pas Marx	<i>Laten we Marx niet consumeren</i>
14	Seule la vérité est
révolutionnaire	<i>Alleen de waarheid is revolutionair</i>
15	Il faut du rouge pour sortir du
noir	<i>Er is rood nodig om uit het zwart
te geraken</i>
16	La révolution doit cesser
d'être pour exister	<i>De revolutie moet ophouden te zijn
en moet beginnen te bestaan</i>
17	L'action ne doit pas être une
réaction mais une création	<i>De actie moet geen reactie zijn
maar een creatie</i>
18	Si besoin était de recourir à la
force, ne restez pas au milieu	<i>Als het nodig mocht zijn geweld te
gebruiken, blijf dan niet in het
midden</i>
19	La barricade ferme la rue mais
ouvre la vole.	<i>De barricade verspert de straat,
maar opent de weg.</i>
20	<i>Mao Tse Tung Wan Wan Suyn</i>	<i>Mao Tse Toeng Wan Wan Suyn</i>

c) Uitnodiging Venetië, 20 juni 1968

In de gehele stad Venetië worden 6000 Italiaanse politieagenten 'ten toon gesteld' naar aanleiding van de Biennale. De groep SDS, 'Cultuur en revolutie' (Bond van Duitse Socialistische Studenten) in Berlijn verklaart dat die agenten kunstwerken zijn en nodigt de bevolking en alle toeristen uit, die kunstwerken te gaan bewonderen en met ze te discussiëren. Wij betreuren het dat alleen de Italiaanse politie vertegenwoordigd is en wij eisen ook de aanwezigheid van politiemannen uit Griekenland, Spanje, Portugal, Frankrijk, West-Duitsland en de Verenigde Staten. — Gisteren, 19 juni, werden deze kunstwerken op het San Marcoplein vertoond waarna zij een voortreffelijke beoordeling kregen in de bourgeois-pers. Opgelet! Ze zijn gevaarlijk!

Luigi Nono

Is geboren te Venetië in 1924: zijn grootvader was een schilder van de XIXde eeuwse Venetiaanse School, zijn oom was beeldhouwer, zijn vader ingenieur. Als kind kreeg hij pianoles thuis, daarna volgde hij de compositielessen op het Conservatorium als leerling van G. F. Malipiero en tenslotte heeft hij gestudeerd onder leiding van Bruno Maderna en van Hermann Scherchen. Zijn eerste compositie draagt de titel: 'Canon-variaties op opus 41 van Schönberg' en is van 1950. In 1955 is hij getrouwd met een dochter van Schönberg, Nuria, die hij te Hamburg ontmoette bij de wereld-

holland festival '70

Umberto Troni

première van 'Mozes en Aron'. Belangrijke werken zijn o.a.: 'Il canto sospeso (De zwevende zang)' voor sopraan, alt, tenor, gemengd koor en orkest (1955-56) en de 'Cori di Didone (Koren van Dido)' op tekst van G. Ungaretti (1958). Hierop volgen een toneelhandeling in twee akten, 'Intolleranza 1960 (Onverdraagzaamheid)', 'La fabbrica illuminata (De verlichte fabriek)' voor stem en geluidsband, in 1964 opgedragen aan de arbeiders van de Italsider te Genua-Cornigliano en 'Contrappunto dialettico per la mente' (Dialectisch contrapunt voor het verstand), waarvan in 1968 te Palermo de première ging. Dan zijn er nog talrijke andere composities voor solo stemmen, instrumenten en koor, en — in deze laatste periode — voor stemmen en geluidsbanden (o.a. 'Un volto, del mare (Een gelaat, over het veld van de zee)' en 'Non consumiamo Marx' (Laten we Marx niet consumeren) die hun gezamenlijke première beleefden te Parijs op 19 mei 1969. Met zijn aanhoudende intense activiteit, die gericht wordt op een duidelijk ideologisch doel, is Nono een van de meest consequente en karakteristieke musici van zijn generatie.

Actuele muziek

Myriam Acevedo (zangeres-toneelspeelster)

Zij studeerde in het theatervak te Cuba en New York. Trad op in toneelstukken in Broadway en off-Broadway in New York in 1957 en 1958.

In 1960 keerde zij terug naar Cuba en trad bij de inwijding van het National theater op in Sartre's 'De eerbiedwaardige lichtekooi'. In 1969 maakte zij een tournée door Polen, Tsjechoslowakije, Roemenië, Oost-Duitsland, de Sowjet-Unie, China met liederenrecitals.

In Cuba trad zij op in 'La noche de los asesinos' van Jose Friana. En in het stuk de 'Callo de la Havana' in 1966. In 1967 ging zij met dit stuk op tournee in Europa en trad daarmee op in het 'Théâtre des Nations' in Parijs, op het festival van Avignon en dat van Venetië en voorts in andere steden van Italië. In maart 1970 trad zij op in de allereerste uitvoering van Luigi Nono's 'Y entonces comprendió' in het concert van de RAI te Rome. In dit werk treedt zij ook op in het Holland Festival op 30 juni 1970 te Amsterdam.

Kadigia Bove

De actrice Kadigia Bove is opgeleid aan de school van de 'Piccola Scala' te Milaan en is opgetreden met verscheidene gezelschappen.

De laatste jaren is zij vaste vertolkster van de werken van Luigi Nono, zoals 'Floresta', 'Un Volto del mare + Non consumiamo Marx', 'Contrapunto dialettico alle mente' en de laatste compositie 'Y entonces comprendió'.

Mary Lindsey

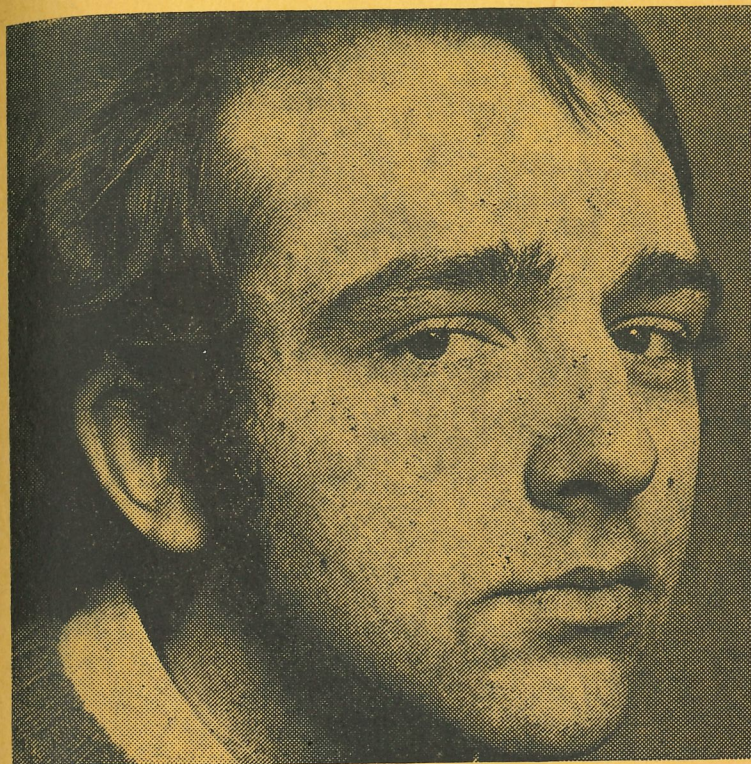
Mary Lindsey is geboren in Arkansas U.S.A. Ze kreeg een stipendium en begon haar muziekstudie aan de universiteit van Michigan. Zij specialiseerde zich in zang en duitse literatuur. Ze kreeg een Fullbright stipendium om aan de 'Staatliche Hochschule für Musik' in München te studeren en zich te bekwamen in het opera-, liederen- en oratoriumrepertoire.

Zij studeerde ook aan de 'Sommerakademie' in Salzburg, waar zij in 1968 door Bruno Maderna 'ontdekt' werd. Sindsdien begon haar carrière. Zij zong reeds in Wenen en Rome. In Parijs werkte zij voor de televisie mede aan 'Matelot' van Darius Milhaud.

Liliana Poli

Liliana Poli, de sopraan uit Florence, die al verscheidene malen in Nederland is opgetreden, debuteerde enige jaren geleden in de 'Maggio Musicale Fiorentino', in welke stad zij haar zangstudies ook beëindigde.

Luigi Nono

Krijn ter Braak

Zij is bekend als concertzangeres, doch evenzeer als operazangeres. Zij heeft zich gespecialiseerd in moderne werken, hetgeen blijkt uit de namen van de componisten die in haar repertoire voorkomen: Amy, Berg, Boulez, Bussotti, Dallapiccola, Hindemith, Ligeti, Maderna, Nono, Pousseur, Schönberg, Varese, Webern.

Zij werkte onder bekende dirigenten als: Amy, Bellugi, Boulez, Bour, Bruck, Gielen, Maderna, Markowski, Previtali, Sanzogno, Travis. Zij trad reeds in vele festivals op: Venetië, Palermo, Berlijn, Warschau, Donausingen, Holland Festival, Zagreb.

Gabriella Ravazzi

Gabriella Ravazzi maakte haar debuut in het 'Teatro Nuovo' te Milaan in 1965 als 'Susanna' in Mozarts 'Le Nozze di Figaro', nadat zij in verscheidene nationale en internationale concoursen prijzen gewonnen had: 16e Nationale Concours Aslico te Milaan in 1965 en het 16e Internationale Concours Viotti Vercelli in 1965 (gouden medaille).

Gabriella Ravazzi zong in de belangrijkste Italiaanse theaters, zoals Regio te

Actuele muziek

Parma, La Fenice te Venetië, Massimo te Palermo, Rossini te Pesaro, Piccola Scala te Milaan, Carlo Felice te Genua en Regio te Turijn.

Behalve in het 17e en 18e eeuwse opera-repertoire heeft zij zich bekwaamd in moderne muziek en werkte zij mede aan wereldpremières van zowel opera- als concertwerken o.a. van Giorgio Gaslili, Angelo Paccagnini en Roman Vlad.

In 1969 trad zij voor het eerst op in het 32e internationale festival van hedendaagse muziek in 'La Fenice'. Zij werd onderscheiden met de eerste prijs in de 'Noci d'Oro' door de Licit Opera als de beste jonge zanger(es) van het jaar (1969).

Elena Vicini

De actrice Elena Vicini heeft haar diploma's behaald bij het 'Piccolo Teatro' in Milaan in 1964.

Daarna is zij opgetreden met verschillende gezelschappen en was tevens werkzaam als assistente van de directie bij Giorgio Strehler, Drasio Costa, en Mario Missiroli.

In 1966 werkte zij bij Luigi Nono in 'Floresta' tijdens het muziekfestival dat in dat zelfde jaar in Venetië gehouden werd. Daarna bleef zij steeds bij Nono, zoals kortelings met 'Y entonces comprendió', opgevoerd te Rome en geproduceerd door de Italiaanse televisie.

William O. Smith

William O. Smith werd in 1926 te Sacramento in Californië geboren. Hij is getrouwd en vader van vier kinderen.

Op het ogenblik is hij directeur van de 'University of Washington Contemporary Group'. In de jaren 1951-1953 ontving hij de 'Prix de Paris', in 1957-1958 de 'Prix de Rome' en in de jaren 1961-1963 de 'Guggenheim Fellowship'-onderscheiding. Van 1963 tot 1966 was hij directeur van de Amerikaanse Academie van de Electronische Muziek Studio te Rome. In 1961 was hij Amerikaans vertegenwoordiger op het Internationale Congres voor Experimentele Muziek te Venetië. In 1962 organiseerde hij te Rome in het Museum voor Moderne Kunst het 'International Tape Music Festival'.

Hij gaf uitvoeringen met het I.S.A.-Orkest, en voorts met orkesten uit Detroit, Buffalo, Cincinnati, Rome en Brussel.

Van 1963 tot 1966 maakte hij toernee met 'Columbia Artists' en Herbert Barrett Management. Hij maakte grammofoonplaatopnamen voor Columbia, RCA Victor, Contemporary, Fantasy, Impulse, Epic en NDR Records. Voorts zijn er publikaties over hem verschenen bij 'Oxford University Press', 'Universal Edition' en 'MJQ Music'.

William O. Smith is kortelings benoemd tot directeur van de nieuwe 'Electronic Music Studio' aan de Universiteit van Washington.

Umberto Troni

Umberto Troni werd in Venetië geboren. Gedurende enkele jaren was hij toneelspeler aan het Universiteitstheater 'Ca' Foscari' in Venetië, vooral in stukken van de 'Commedia dell'Arte'. Dit ensemble verwierf de eerste prijs tijdens het 'Grand Prix du Festival du Théâtre des Nations' in Parijs en op de wereldtentoonstelling in Brussel.

Daarna was hij als acteur en als lid van het regieteam werkzaam bij het 'Piccolo Teatro' in Milaan. Hij werkte dikwijls samen met Giorgio Strehler. Bovendien werkte hij met avant-gardistische groepen voor experimenten van de fonetische poëzie en in de studio voor elektronische muziek van de Italiaanse radio en televisie in Milaan.

Ondergetekenden staan er op te verklaren dat de premiere van *Voci Destroying Muros*, gegeven op 25 juni, tijdens het eerste concert van de serie Actuele Muziek, niet op de wijze heeft plaatsgevonden zoals hen voor ogen heeft gestaan.

Reeds in een zeer vroeg stadium was overeengekomen dat van *Voci* een televisie-registratie gemaakt zou worden. De TV-camera's zouden tijdens de opname een integrerende functie in de mise-en-scène krijgen.

Enige dagen tevoren bleek ons, dat zowel de instantie die verantwoordelijk was voor de elektronische apparatuur als de televisie, die de uitzending verzorgde, niet voldoende voorbereid waren.

Onder de druk van deze omstandigheden hebben regisseur en componist van de door hun bedoelde vormgeving af moeten zien om althans de muziek tot klinken te kunnen brengen.

Toen op de dag zelf opnieuw technische storingen optraden en op het moment van aanvang een aantal TV-camera's hun diensten weigerden besloten zij het concert desondanks door te laten gaan. Achteraf menen zij dat die beslissing onjuist is geweest.

Luigi Nono, Krijn ter Braak
